

шартындағы, сонымен бірге барынша ұқсас оқиғаның шартымен тексерілетін айғақ, құбылыс бар болған кезде, тәжірибелі әрекет өткізу жолдарын жасау шартында, жаңа дәлелдер алу мақсатында жүргізілетін дербес тергеу әрекеті» [3].

Қолданыстағы заңда тергеу экспериментіне дербес тергеу әрекеті сияқты көзқарас қалыптасқан. Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 239-бабында [4] тергеу эксперименті туралы былай айтылған: «Тергеу эксперименті іс үшін маңызы бар мәліметтерді зерттеліп отырған оқиғаның белгілі бір әрекеттерін, жай-жапсарын, мән-жайларын қайта жаңғырту және тәжірибе жүргізу арқылы тексеру және нақтылау мақсатында жүргізіледі».

1. Сторгович М.С. Уголовный процесс. – М, 1946. 245-246 б.б.
2. Чельцов М.А. Уголовный процесс. – М., 1948. 271 б.
3. Белкин Р.С. Сущность экспериментального метода исследования в советском уголовном процессе и криминалистике. – М., 1961. – 45 б.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі - Астана, 2010.

***

Следственный эксперимент в уголовно-правовой науке - один из самых спорных вопросов. Каждый автор понимает понятие следственного эксперимента по-своему. Некоторые рассматривали ее как разновидность следственного осмотра, а другие - изучали в виде самостоятельного следственного действия.

***

The Investigation experiment in criminal-legal science of one of the the most disputable questions. Each author understands the notion of the investigstion experiment in one's own way. Some look at works the variety of the investigstion checkup, but other studied in the manner of independent investigstion action.

А.Ж. Тулеуова

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Ғылыми-техникалық прогрестің дамуы мен кең таралуы 20-21 ғасырлардың жетістіктері ғана емес, олар адамзат эволюциясына барлық орын алып отырды. Экономикалық жағынан дамыған мемлекеттердің қазіргі таңдағы қоғамдық жағдайын ғалымдар ақпараттық қоғамның құрылуы деп сипаттайды. Жақын болашақта Қазақстан да осындай мәртебеге ие болатынына еш күмән жоқ. Ғылыми-техникалық прогресс адамның қызметінің әртүрлі салаларына кіре тұра, 20-ғасырдың екінші жартысына қарай «ақпарат» ұғымы өзге сипатқа, маңызға ие болды. Осындай өзгерістердің басты себебі компьютерлік техника саласындағы революциялық өнертабыстар болып табылады. Осындай өнертабыстардың нәтижесі ретінде адамдардың қатынастарының жаңа түрі – ақпараттық қатынастар пайда болды. Мәліметтерді өңдеудің жетіліп келе жатқан автоматтандырылған технологияларға, оның ішінде компьютерлік технологиялардың арқасында ақпараттық қатынастардың деңгейі мен қарқынының жеткен деңгейінің жоғарылығы сонша, тіпті салыстырмалы түрде аз ғана уақыт аралығында (соңғы 40-50 жыл) өткен ғасырдың соңына таман ақпарат қоғамдағы едәуір маңызды құндылыққа айналды. Егер алдыңғы кезеңде адамзаттың даму қарқыны оған қолжетімді энергиямен анықталса, қазіргі таңда осындай айқындаушы фактор ретінде оған қолжетімді ақпарат танылады.

«Ақпарат» ұғымының ролі мен маңызының осындай трансформациялану үрдісінде маңызды кезең ретінде дербес компьютерлердің пайда болуы және одан кейінгі оларды алдымен локальды (жергілікті), кейін – ғаламдық желіге қосудың нәтижесі ретінде қазіргі таңда жүздеген миллион компьютерлерді біріктіретін трансконтиненталдық ақпараттық ортаның – internet-тің пайда болуы үлкен роль атқарды. Интернеттің белсенді дамуы адамның қызметінің ақпараттық ортасының ары қарай кеңеюіне үлкен үлесін қосатын факторлардың бірі б.т. Осылайша, қоғамның ақпаратқа деген қалыптасқан қажеттілігі, басқа сөзбен айтқанда, ақпаратқа және ақпараттық қызмет көрсетулерге қалыптасқан және өсіп бара жатқан сұранысы, сұраныс пен ұсыныс жайлы экономиканың іргелі заңына сәйкес осы қажеттіліктерді қанағаттандырудың дербес (өте табысты) индустрияның пайда болуына әкеліп соқты. Сұраныс пен ұсыныстың жиынтығы тиісті регламентацияны талап ететін қоғамдық қатынастардың жаңа түрлерін туындатты.

Ақпараттың ерекшелігіне сәйкес ақпараттық технологиялардың дамуының жоғарғы темпіне қарай көптеген әлеуметтік үрдістердің табиғи реттеушісі ретінде құқық, қоғамдағы ақпараттың саны мен сапасының көбеюіне байланысты осы әлеуметтік үрдіске дер кезінде және барабар әсер ете алмады. Нәтижесінде көптеген елдердің заң шығарушыларына қолданыстағы заңнаманы тез арада, «жол жөнекей» өзгертуіне және бірауақытта – қолданыстағы нормативтік базаны шапшаң өзгеріп жатқан құқықтың шындық-шарттарына бейімдейтін жаңа нормалар енгізуіне тура келді.

Осындай өзгерістерге қазақстандық қылмыстық құқық та ұшырады. Және, әрине белсенді қалыптасу үрдісіндегі салыстырмалы түрде жаңадан пайда болған қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалардың жаңа тобын әзірлеу, бірнеше қиыншылықтарға тап болды, оған кіретіндер: 1) қорғалып жатқан қоғамдық қатынастарының саласының нақты айқындалған шектерінің болмауы; 2) қоғамдық қатынастар саласын құқықтық регламентациялауға жататын іргелі ұғымдардың терминологиялық және мағыналық анықтылығының деңгейінің жеткіліксіздігі (яғни, тиісті қоғамдық қатынастардың едәуір маңызды элементтерін сипаттайтын терминдердің нақты және бір мағыналы анықтамаларының болмауы); 3) ақпараттық қатынастар саласын регламентациялаудағы заңшығарушылық және құқық қолданушылық тәжірибенің қажетті көлемде болмауы; 4) жоғарыда көрсетілген қоғамдық қатынастар саласында оған құзыретті мемлекеттік құрылымдардың тиімді және сапалы құқық шығармашылық және құқық қолданушылық қызметі үшін қажетті ғылыми, кадрлық және материалды-техникалық базаның жетіспеушілігі; 5) зерттеліп жатқан мәселенің күрделі деңгейінің жоғары болмауы және т.б.

Компьютерлік қылмыстардың бір қауіптілігі – жасалып жатқан қылмыстардың көбісі кәсіби және ұйымдасқан қылмыстылықтың көрінісі болып табылады, ал қазір бұл трансұлттық сипатқа ие болды. Осындай қылмыстардың басым бөлігі ұйымдасқан топпен жасалады. Осылайша, әлемдік қауымдастықтың алдында қазіргі таңның ғаламдық проблемасы тұр: ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемасы. 2000 жылдың 22 шілдесінде ғаламдық ақпараттық қоғамның Окенавалық хартиясы қабылданған болатын, онда мемлекеттер әлемдік киберкеңістікті қылмыстылықтан еркін және қауіпсіз етуге бағытталған барлық қажетті шаралардың қабылдануының маңыздылығын тағы да атап көрсетті. Сонымен қатар компьютерлік ақпаратқа заңсыз ену және компьютерлік вирустар сияқты өзекті проблемаларды шешудің саяси жолдарын іздестіру қажеттілігі аталып өтті.

ҚР-да ұлттық деңгейде ақпараттық қауіпсіздік проблемасына көңіл бөлінеді. 2006 жылдың 10 қазанында ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы туралы» №199 Жарлығы бекітілген болатын. Ол Жарлықта Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздік саласындағы ұлттық мүдделерінің ішінде азаматтардың ақпаратты алу және пайдалану жағындағы конституциялық құқықтарының сақталуы, заманауи коммуникациялық технологиялардың дамуы, мемлекеттік ақпарат көздеріне заңсыз кіруден қорғау сияқты іс-шаралар аталып көрсетілген.

Осы Концепцияға негізделі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын атап өтуге болады:

- нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру;
- әдістемелік және техникалық құжаттарды дайындау;
- ақпаратты қорғау саласындағы біртұтас саясатты жасап жетілдіру;
- мемлекеттік құпиялардың қорғауын қамтамасыз ету;
- техникалық шпионажға қарсылық көрсету;
- ақпараттық қарудың әсерінен қорғану;
- ақпараттық ресурстарды, ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелерді және ақпараттық инфрақұрылымды ұйымдастырушылық-техникалық қорғау;
- ақпараттық жүйелерді және информатизация объектілерін ақпарат және ақпаратты қорғау саласындағы стандарт талаптарына және нормативтік-құқықтық актілерге сәйкестендіру;
- техникалық құралдардың ақпараттық қауіпсіздіктің талаптарына сәйкестігін дәлелдеу;
- ақпараттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін көздерді анықтау, бағалау және болжамдау;
- техникалық қауіп құралдарына қарсы барабар шараларды жедел түрде қабылдау;
- ақпаратты қорғау мен ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағыттары бойынша ғылыми-зерттеулік қызмет және ғылыми-техникалық қамту;
- ақпараттық технологиялар және ақпаратты қорғау саласындағы кадрларды даярлау;
- халықаралық достастыққа ұмтылу [1, 43б.].

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін ішкі көздердің ішінде ақпарат саласындағы қолайсыз криминогендік жағдай жатады.

Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі әдістерінің ішінде бірінші орында құқықтық әдістер тұр. Оның ішінде, ақпаратқа заңсыз кіру, оны құқыққа қайшы көшіру, бұрмалау және заңға қайшы түрде пайдалану үшін заңды және жеке тұлғалар үшін жауапкершілік көздейтін ҚР-дың НҚА-ларын дайындау және қабылдау жөнінде іс-әрекет жүзеге асырылуы тиіс.

Зиянды әрекеттерді қылмыстық әрекет ретінде заңшығарушылық тұрғыдан бекіту ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында едәуір маңызды орын алады. Қандай-да бір әрекеттерді қылмыстық ретінде анықтау арқылы, заңшығарушы құқық қорғау және құқық қолданушы органдары арқылы мемлекетке осындай әрекеттер үшін құқықтық жауапкершіліктің ең ауыр түрі – қылмыстық

жауапкершілікті қолдануға мүмкіндік береді. Қылмыстық құқықтың тағы бір маңызы, қылмыстық құқықтық құзыреттің қызметінің саласына ең қауіпті, ең зиянды әрекеттер кіреді, олардың қоғамдық қауіптілігі соншалық, тіпті оларды мемлекет қылмыстық әрекет ретінде тани алады.

Бұл өзге құқық салалары үшін тыйым салулардың жаңа түрін – әкімшілік, тәртіптік және т.б. енгізу барысында бағыт-бағдар болуы мүмкін. Қылмыстық құқықтың өзге салаларымен, ең алдымен әкімшілік құқықпен байланысы, көптеген азаматтық-құқықтық, тәртіптік (енбек) деликтілері болашақта одан да қауіпті әрекеттердің – қылмыстардың түп бейнесі, болашақ үлгісі, алғышарты болып табылады.

Ақпараттық қауіпсіздік әр алуан қатынастардың жиынтығын құрайды. Ақпараттық қауіпсіздік едәуір жарқын түрде қылмыс құрамының заты және әрекет сияқты элементтері сипаттайды. Осылайша, ақпарат саласында қылмыс затына мынадай терминдер кіреді: «мәліметтер», «құпия», «құжаттар», «материалдар», «технология», «деректер», «құбылыстар», «мән», «тасымалдауыш», «ЭЕМ», «ЭЕМ жүйесі», «ЭЕМ желісі», «байланыс құралдары» және т.б.

Ақпараттық қауіпсіздікке қарсы құқыққа қайшы әрекеттерге келесідей терминдер жатқызылуы мүмкін: «жария ету», «тарату», «жариялау», «мәлімдеу», «жарнамалау», «көрсету», «жеткізу», «жоғалту», «иемдену», «шақыру», «бұрмалау» және т.с.с. Жоғарыда айтылғанды есепке ала тұра, ақпараттық қауіпсіздік қылмыстық-құқықтық қорғау объектісі ретінде тек қана ҚК-де орын ала ғана қоймай, қылмыстық-құқықтық қорғаудың кең тараған объектісі болып табылатыны анық.

Қылмыс заты ретінде қабылдауға, өлшеуге, бекітуге және бағалауға қол жетімді сыртқы әлемнің құбылыстарын жатқызуға болады. Ақпарат қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі және қылмыс заты ретінде келесідей белгілердің жиынтығымен сипатталады: 1) материалды еместік; 2) тасымалдауыштан тәуелсіздік; 3) қабылдаушылық; 4) субъективтік құндылық; 5) әмбебаптылық (жалпыға ортақтылық).

ТМД мемлекеттерінің арасында компьютерлік ақпаратты қылмыстық құқықтық қорғау ең алғаш болып Ресей Федерациясында енгізілген болатын. Біздің елімізде жаңа қылмыстық кодекстің және өзге заңдардың, оның ішінде, 2007 жылдың 11 қаңтарында «Ақпараттандыру туралы» заңының қабылдануына байланысты осы сала да құқықтық реттеу аясына енді.

РФ Қылмыстық кодексінің 28-тарауында «Компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар», «Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар» атты 9- бөлімге кіретін 3-баптан тұрады: 272-бап – компьютерлік ақпаратқа заңсыз кіру; 273-бап – ЭЕМ үшін зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату; 274-бап – ЭЕМ-ді, ЭЕМ жүйесін немесе олардың желілерін қолдану ережелерін бұзу.

Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексі (2001 ж. 1 қаңтарында күшіне енген) ақпараттық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік көздейтін жеке тарау қарастырған және жеті баптан тұрады.

ҚР ҚК-де компьютерлік қылмыстар 7-тарауда («Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар») орын алған 227 - бап – Компьютерлік ақпаратқа заңсыз кіру, ЭЕМ үшін зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату. Ресей қылмыстық кодексімен салыстырғанда осы бір бап Ресей ҚК-дегі екі бірдей баптарды біріктірген.

Қылмыстық құқық және оны қолдану тәжірибесі ерекше орын алатын құқықтық базаны ары қарай жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Және де ең алдымен құқықтың әр түрлі салаларының нормаларының бірлігіне қол жеткізіп, олардың тепе - теңдігін барынша төмендету.

Қоғамдағы саяси, экономикалық және әлеуметтік реформалар науқанында заңның жаңа жеке ережелерін жетілдіру үрдісі қажет. Осылайша, ақпараттық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар қылмыстық кодексте одан да ірі құбылыстың – компьютерлік қылмыстардың жекелеген шағын тобы болып табылады. Қазіргі таңда осы санаттағы қылмыстар саны көбейді деп болжауға болады, бұл өз кезегінде осындай қолсұғушылықтарға қарсы қылмыстық құқықтық күрестің тиімді шаралар жүйесін құру қажеттілігін талап етеді және осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту жөнінде әрекеттерді үйлестіруді қажетсінеді.

1. Белгілі ғалым, профессор Ғ.Ы. Баймурзиннің 80 жылдық мерейтойына арналған «Қылмыстық саясат: ХХІ ғасырда қылмыстылықпен күресудің стратегиясы және тактикасы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары/ - Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 428 б.

2. 1997 жылы 16 шілдеде қабылданған ҚР Қылмыстық Кодексі

3. «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы туралы» ҚР Президентінің 2006 жылдың 10 қазанындағы №199 Жарлығы.

4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 11 қаңтардағы «Ақпараттандыру туралы» №217 Заңы.